

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

‘Voor zedemeester is de Staat minder geschikt’: over confessionelen en hun onzekere omgang met de moraal

Het CDA en zijn christendemocratische voorgangers hebben in de loop van de twintigste eeuw veranderende opvattingen over moraal gehuldigd. Dat blijkt wel uit het verschil tussen het debat over de zedelijkheidswetgeving in 1911, het ethisch reveil van Van Agt en het waarden-en-normenvertoog van Balkenende. Christendemocraten volgden de algemene ontwikkelingen in de samenleving. En ze hinkten vaak op twee gedachten. Terwijl de principiële scheidslijn in feite lag bij het onderscheid tussen moraal en publieke eerbaarheid of zedelijkheid, waar de overheid voor verantwoordelijk was, redeneerden Kamerleden in de praktijk toch vaak onbekommerd vanuit hun persoonlijke moraal.

door Jan Dirk Snel

De auteur is historicus.

OP DE ZESDE DAG GEBEURDE ER IETS OPMERKELIJKS. Het was woensdag 1 maart 1911 en hoewel hij eigenlijk iets anders te doen had, begaf jhr. mr. Alexander Frederik de Savornin Lohman zich naar de Tweede Kamer.

Het ging om de behandeling van het wetsontwerp tot bestrijding van zedeloosheid, dat verdedigd werd door de katholieke minister van Justitie mr. E.R.H. Regout. Het was een complex ontwerp en de Kamer trok er twee volle vergaderweken van ieder vier dagen voor uit.¹ De behandeling was begonnen op dinsdag 21 februari met algemene beschouwingen over

het ontwerp als zodanig, waarop vanaf de volgende dag de afzonderlijke artikelen stuk voor stuk en vooral tot in detail werden besproken. Het wetsontwerp ging over de verspreiding van pornografie, over het aanbieden en ongevraagd reclame maken voor voorbehoedsmiddelen, over de seksuele bescherming van minderjarigen, waarbij homoseksualiteit een belangrijk thema vormde, over het aanbieden van abortus provocatus, over koppelarij, bordelen en vrouwenhandel en verder nog over gokken, het zogenaamde 'hazardspel'. Het hoeft geen betoog dat het aan al deze zaken paal en perk wilde stellen.²

JURIST EN GEVOELSMENS

Lohman had nog niet aan het debat deelgenomen. De gehele voorgaande week had hij zich afwezig gemeld³ en ook de vorige dag was hij niet aanwezig geweest.⁴ Maar hij had wel het verslag over die dag gelezen en nu moest hij komen, vond hij, andere verplichtingen of niet. Het opmerkelijke was dat Lohman naar het Binnenhof toog, omdat hij ernstig bezwaar had tegen een amendement dat uitgerekend door een tiental geestverwanten was ingediend, onder leiding van de christelijk-historische afgevaardigde van het kiesdistrict Amsterdam 11, J.R. Snoeck Henkemans. Het ging om vier antirevolutionairen, onder wie dr. Abraham Kuypers, drie katholieken en drie christelijk-historischen.⁵

De inhoud van het amendement, dat handelde over de verleiding van minderjarigen 'van onbesproken gedrag' tot 'vleeschelijke gemeenschap' en waarbij men al dan niet uitgesproken vooral aan homoseksualiteit dacht, hoeft ons hier niet bezig te houden. Het is genoeg om te constateren dat Lohman de voorkeur gaf aan een amendement over hetzelfde onderwerp van de sociaaldemocraat mr. Pieter Jelles Troelstra, dat sprak over 'ontucht', maar dat de verleidingsmiddelen beperkte tot 'giften of beloften van geld of goed' en anders dan de tekst van het confessionele tiental niet repte over 'misbruik van gezag, geweld, bedreiging, of misleiding'.⁶ Beide amendementen waren bedoeld ter vervanging van het regeringsvoorstel, dat sprak over 'de meerderjarige die met een minderjarige van hetzelfde geslacht ontucht pleegt' en daarmee homoseksuele ontucht anders behandelde dan heteroseksuele. Lohmans bezwaren waren technisch van aard – of eigenlijk toch net iets meer. Hij vond dat het amendement van zijn confessionele geestverwanten de systematiek van het strafrecht ondermijnde en praktisch heilloze gevolgen – de mogelijkheid van chantage – zou hebben. Juridisch amateurisme, daar kwam het in feite op neer.

Maar nu hij zich toch in de discussie mengde, kon hij het niet laten om ook enige beschouwingen van meer algemene aard te berde te brengen:

‘Mijn standpunt in deze en in het algemeen op het gebied van het strafrecht is dit: dat een strafwetgever nooit mag beoogen bestrijding van onzedelijkheid, om de eenvoudige reden, dat hij dat niet kan. Alle misdrijven komen voort uit het binnenste van den mensch en zijn dus enkel en alleen door middelen van moreelen aard bestrijdbaar. Ik geloof, dat de geheele Kamer dit met mij eens is, maar zeer zeker zullen dit met mij eens zijn degenen die met mij staan op het standpunt van de Heilige Schrift, waar dit overduidelijk voortdurend is uiteengezet.’

‘Geen strafwet heeft ooit iemand gemaakt eerlijk, kuisch of humaan. Wie niet eerlijk is, niet kuisch, niet humaan, zal door de strafwet niet veranderen. Dat moet om andere redenen geschieden; de strafwetgever heeft

*‘Geen strafwet heeft ooit
iemand gemaakt eerlijk,
kuisch of humaan’*

zich alleen te bepalen tot uitingen, en de bemoeiing van den strafwetgever mag dan ook niet zijn bestrijding van de onzedelijkheid op zich zelf, maar moet m.i. uitsluitend bepaald worden door redenen van utiliteit. De bepaling van de grens

der strafbaarheid kan m.i. nooit afhangen van de vraag hoe afschuwelijk een of ander feit is op zich zelf. Wij kunnen een feit nog zoo afschuwelijk vinden en het toch niet strafbaar stellen. Omgekeerd kunnen wij een feit, dat niet denoteert van groote perversiteit, toch zeer streng straffen.’⁷

Lohman verwierp het ‘oude standpunt’ uit vroeger eeuwen dat de strafwet meende te kunnen gebruiken ‘tot bestrijding van onzedelijke handelingen’.⁸ De Bijbel, waar hij zich, zoals uit het citaat blijkt, wel degelijk in algemene zin op beriep, moest men niet gebruiken als bron van positief recht. Lohman vreesde dat een deel van de Kamer, nu het ging over zedelijkheid en met name homoseksualiteit, ‘niet oordeelt als jurist, maar als gevoelsmensen’.⁹

CHRISTELIJKE MORAAAL

Een van de Kamerleden die zich terecht door Lohmans opmerkingen aangesproken voelde, was de antirevolutionair Anthony Brummelkamp, een voormalig christelijk-gereformeerd predikant. Hij kon niet begrijpen hoe Lohman zich kon beroepen op de Heilige Schrift, ‘alsof die ons zou aanmoedigen om dit afschuwelijke kwaad niet in het openbaar te straffen’. Dat was volgens hem namelijk wel degelijk het geval. Brummelkamp citeerde uit het Bijbelboek 2 Koningen 23 onder meer de verzen 6 en 7 over koning Josia: ‘Hij bracht ook het beeld van het bosch uit het huis des Heeren weg, buiten Jeruzalem, tot de beek Kidron, en verbrandde het aan de beek Ki-

dron, en vergruisde het tot stof; en hij wierp het stof daarvan op de graven der kinderen des volks. Daartoe brak hij de huizen der schandjongens af, die aan het huis des Heeren waren, alwaar de vrouwen huisjes voor het beeld van het bosch weefden.¹⁰

Het ging hier natuurlijk vooral om die schandjongens. Als die in het oude Israëel werden aangepakt, waarom dan nu in 1911 in Nederland niet hetzelfde doen, als het om homoseksualiteit ging? Brummelkamp had nog een ander woord van repliek aan Lohman: 'Die geachte afgevaardigde heeft er een gevoelszaak van gemaakt. Maar ik kom op tegen het gebruik van het woord "gevoel" in deze materie. In mijn eerste rede voorleden week heb ik gezegd, dat dit wetsontwerp staat op den bodem van de Christelijke moraal en dat de Christelijke moraal haar grondslag vindt in de tweede tafel van de Tien Geboden. Waar het hier dus een Goddelijk gebod geldt, heb ik alleen te maken met mijn geweten en moet ik er tegen opkomen, dat men in de plaats van het woord "geweten" het woord "gevoel" stelt. Het gebod Gods richt zich tot de consciëntie en vindt daar weerklank.'¹¹

Brummelkamp had er geen moeite mee de christelijke moraal rechtstreeks aan de samenleving op te leggen. In de voorgaande week had hij het woord gevoerd over het wetsartikel dat het tentoonstellen en ongevraagd aanbieden van voorbehoedsmiddelen en het verspreiden van geschriften waarin die ongevraagd als verkrijgbaar werden aangewezen, strafbaar stelde. De stroming die het gebruik van kunstmatige voorbehoedsmiddelen voorstond, werd destijds het neomalthusianisme of nieuwmalthusianisme genoemd. Brummelkamp meende dat het wetsontwerp uitging van de gedachte dat dat 'op zich zelf is een strafbaar, een schuldig, een zondig iets': 'Wij hebben van den Minister van Justitie gehoord, dat hij zich plaatst op den bodem der Christelijke moraal. Zeer juist; en daarom is dit wetsontwerp zoo geworden als het is. De Christelijke moraal heeft een substraat, dat is niet anders dan de wet der Tien Geboden. Die wet geldt niet alleen voor de Joden, maar voor alle menschen en is nooit herroepen. Uit het Oude Testament is het Nieuwe voortgekomen. Op den bodem van de tweede tafel der Tien Geboden staat de Christelijke moraal; die is als men wil eenvoudig de uitwerking daarvan. Nu is in die wet der Tien Geboden het huwelijk door God beschermd tegen alle inbreuk daarop en alle zonde daartegen, zoowel vóór als in en buiten het huwelijk. Dat is de grondslag waarop wij ons hier plaatsen moeten, dat is het eenig juiste en het eenig ware uitgangspunt.'

Brummelkamp was bepaald niet het enige Kamerlid dat in die geest sprak. Terecht constateerde de sociaaldemocratische afgevaardigde F.W.N. Hugenholtz, ook al een voormalig predikant, maar dan van unitarischen huize, dat waar de wet het over het uitstellen van voorbe-

hoedsmiddelen had, niet alleen Brummelkamp, maar ook de katholieke Kamerleden W.J.C. Passtoors en mr. A.I.M.J. baron van Wijnbergen zich niet beperkten tot aspecten van openbaarheid, maar zich rechtstreeks tegen het nieuwmalthusianisme als zodanig keerden.¹² Enige terughoudendheid was er niet bij. Wat moreel verderfelijk was, diende bestreden te worden.

OPENBARE ONZEDELIJKHEID

De tegenstelling tussen Brummelkamp en Lohman was niet absoluut, maar ze markeerde wel een zeker accentverschil binnen het confessionele kamp. In hoeverre kon men de eigen christelijke moraal aan de gehele samenleving wettelijk voorschrijven? Hoe groot waren de afstand en het verschil tussen ethiek en wetgeving?

Het is logisch dat ieder mens zijn eigen moraal de beste acht. Wie dat niet vindt, zou immers direct een andere, betere moraal moeten omhelzen. Maar voor een wetgever is de vraag in hoeverre hij die eigen moraal ook voor anderen bindend acht. Die spanning kwam ook in het optreden van minister Regout tot uiting: ‘Het spreekt vanzelf, maar ik moet het even zeggen om te komen tot mijn verder betoog: tot hoofdrichtsnoer strekten voor mij noodzakelijk de beginselen van de Christelijke moraal, en dat ik dit vooropstel, kan en mag niemand verwonderen, omdat voor dengene, die wettelijke bepalingen gaat neerschrijven en behoort tot een levensbeschouwing die de mijne is, die Christelijke moraal moet zijn richtsnoer en wel in absoluten zin.’¹³

Maar dat was toch niet het enige. Ook al lagen al zijn voorstellen binnen de lijn van de christelijke moraal, Regout meende toch dat hij niet in strijd hoefde te komen met wie ook ‘die niet aanhanger is van die Christelijke moraal, maar van de vrije moraal, die ik verwerp’.¹⁴ Ook onder aanhangers van de vrije moraal bevonden zich hoogstaande lieden.¹⁵

De minister maakte wel degelijk onderscheid tussen moraal en de wettelijke taak van de overheid. Hij was het geheel met zijn voorganger mr. A.P.J. Nelissen op Justitie eens ‘dat de Staat is geen zedenmeester’.¹⁶ In de memorie van toelichting had die in 1908 al geschreven dat het om de *openbare* zedelijkheid ging: ‘Voor zedemeester is de Staat minder geschikt, en als strafwetgever behoort de overheid slechts dan op te treden, wanneer rechtsgoederen van anderen of van de gemeenschap door de onzedelijke handeling kunnen worden aangerand. Daartegenover echter staat (...) dat de strijd tegen aanleidingen tot het plegen van onzedelijke handelingen, tegen bronnen van zedenbederf, alsmede tegen het uit zedelijk oogpunt aanstootelijke, met behulp van strafbepalingen zeer zeker kan en, wensch

de ondergeteekende daaraan toe te voegen, nog krachtiger dan thans het geval is, moet worden aangehouden.¹⁷

Tijdens het debat in 1911 sloot Regout zich daarbij aan: 'De zorg, dat er goede zeden onder het volk zijn, is niet de plicht van den Staat.' Dat was allereerst de taak van de godsdienst, van het onderwijs en het was de doelstelling en plicht van 'allen, die zich bemoeien met het sociale leven; het is zelfs de plicht en de roeping van wetenschap en kunst'.¹⁸

GEDEELDE MORAAAL

Wie de enkele honderden kolommen tellende weergave van het debat van 1911 doorleest, zal bemerken dat het onderscheid tussen openbare zedelijkheid en persoonlijke moraal lang niet altijd gemaakt werd en dat veel Kamerleden tamelijk onbekommerd vanuit hun eigen morele opvattingen spraken. Toch kan men niet zeggen dat een tijdelijke confessionele christelijke meerderheid – het kabinet-Heemskerk (1908-1913)¹⁹ was na de kabinetten-Mackay (1888-1891) en -Kuyper (1901-1905) het derde christelijke kabinet – koste wat kost de eigen moraal aan de samenleving wilde opdrin-

Het is niet zo dat een confessionele christelijke meerderheid koste wat kost de eigen moraal aan de samenleving wilde opdringen

gen. Het kabinet-Heemskerk was niet gericht op de antithese, maar op verzoening en overleg en er was Regout dan ook veel aangelegen om ook leden van links, de oppositie bestaande uit vrij-liberalen, unie-liberalen, vrijzinnig-democraten en sociaaldemocraten, te overtuigen.²⁰

Ook van die kant werd intensief en

dikwijls welwillend meegedacht, wat onder meer tot uiting kwam in de vele amendementen die werden ingediend.

In werkelijkheid ging het om een grotendeels gedeelde publieke moraal, waarbij in feite alleen de opvattingen over voorbehoedsmiddelen en in mindere mate de extra scherpe aanpak van homoseksualiteit, als het om minderjarigen ging, soms voor verschillen zorgden. Het wetsontwerp werd op donderdag 16 maart met 60 tegen 33 stemmen aangenomen.²¹ Regout smaakte het genoeg dat niet alleen alle confessionele Kamerleden voor stemden. Ook de vrijzinnig-democraten mr. H.L. Drucker, mr. H.P. Marchant en mr. J. Limburg en de vrij-liberaal jhr. mr. P. van Foreest gaven hun steun aan het wetsontwerp.²² Het was niet toevallig dat het daarbij vooral om vooruitstrevende, radicale liberalen ging. Juist zij hadden minder moeite dan klassieke, thorbeckiaanse liberalen met ingrijpen door de staat. Er was een parallel tussen sociale wetgeving en zedelijkheidswet-

geving. De staat had tot taak het publieke en in zekere zin ook wel het persoonlijke leven van mensen te verheffen.²³

Op woensdag 17 mei 1911 behandelde de Eerste Kamer het wetsontwerp. Het debat was vrij kort. En Regout kon met tevredenheid vaststellen dat zijn voorstellen zonder hoofdelijke stemming werden aangenomen.²⁴ De zedelijkheidswetten waren geen confessionele of katholieke hobby, ze gaven uitdrukking aan het morele gevoelen dat breed in de bevolking leefde. Het ging ook niet om een specifiek confessioneel initiatief. Het oorspronkelijke voorstel, dat op onderdelen wel minder ver ging, was door de partijloze liberale minister van Justitie in het kabinet-Pierson, mr. P.W.A. Cort van der Linden, al in 1900 op de politieke agenda gezet.²⁵ De gehele politieke elite was in dertig of veertig jaar tijd anders gaan denken over de omgang met de publieke moraal. Het tijdperk van de liberale staatsont-houding was voorbij.

CONFESSIONELE PARTIJEN

Ook al spraken confessionele Kamerleden, en overigens niet alleen zij, vaak rechtstreeks vanuit hun persoonlijke, christelijke moraal, toch waren de politieke uitgangspunten op zich terughoudender. De toon was in 1878 al gezet in het programma van de eerste partij, de ARP. Artikel 14 luidde: ‘Op de Overheid, zoo oordeelt ze, rust de plicht om te waken voor de publieke eerbaarheid op den weg en in publieke plaatsen; de gelegenheid tot het gebruik van sterken drank te beperken; den uitstal te verbieden van onzedelijke boek-, plaat- of prentwerken; verleiding van minderjarigen tot onzedelijke daden strafbaar te stellen; en met de hoererij op geenerlei wijze, noch preventief noch beschermend, en derhalve anders dan werend, in aanraking te treden. Onder dien verstande echter, dat ze zich bij elken maatregel, die uit deze verplichting voortvloeit, stiptelijk verre houde van wat tot het terrein des huiselijken levens behoort.’²⁶

Later, in 1916, werden daar nog maatregelen ‘tegen het voortwoekeren van het Neo-Malthusianisme’ en het ‘op publiek terrein misbruiken van Gods Naam’ aan toegevoegd²⁷ en deze bepalingen bleven van kracht tot 1961, toen de nieuwe formulering, in artikel 13, werd: ‘De Overheid heeft te waken voor de openbare zedelijkheid. Zij were uit het publieke leven al wat met de eerbaarheid in strijd is of anderszins de mens zou verlagen. Zij beschermte wat op dit gebied zichzelf tegen aanranding niet beschermen kan. De Overheid verlene steun aan hetgeen uit het volk zelf ter verhoging van het zedelijk peil, met name ter bestrijding van het ijdel gebruik van Gods Naam, van ontucht, van drankmisbruik en gokzucht, wordt ondernomen. De Overheid bevordere al wat het zedelijk bewustzijn der natie kan versterken.’²⁸

De CHU had in 1908 in het beginselprogramma gestipuleerd dat de overheid verplicht is te 'waken voor de Openbare zedelijkheid, door van het terrein des openbaren levens te weren al, wat te dien aanzien in strijd is met de duidelijke ordening Gods'.²⁹ Die ordening werd in 1951 vervangen door 'Gods wil en wet'.³⁰

Het korte *Program van katholieke leden der Staten Generaal*, dat in 1896 door zesentwintig Kamerleden werd vastgesteld, stelde dat zij alles 'belijden en verdedigen (...) wat door den H. Stoel over het wezen van den Staat, over oorsprong en bevoegdheid van het gezag, over plichten van vorsten en volken wordt geleerd', maar specifieke bepalingen over de openbare zedelijkheid bevatte het niet, ook niet in het korte hoofdstukje over het recht.³¹

In latere programma's van de RKSP vanaf 1922 werd het onderwerp wel genoemd. In het programma van 1929 werd de handhaving en doorvoering van de katholiek-staatkundige beginselen in wetgeving en bestuur in vijf punten nader aangeduid: 'het hooghouden van het gezag; de verhouding tusschen gemeenschap en individu; het huwelijk en de ouderlijke macht; de belangen van de kinderrijke gezinnen; de bestrijding der openbare onzedelijkheid'.³² De volgorde zegt veel. De 'bestrijding van openbare onzedelijkheid' was een vanzelfsprekend punt onder de 'onderwerpen van algemeen belang' en wat er inmiddels bereikt was, werd trots opgesomd,³³ maar katholieke politiek was vooral praktisch gericht, waarbij de bescherming van de eigen gemeenschap vooropstond.

Twee elementen speelden bij de confessionele houding ten aanzien van de verhouding tussen de overheidstaak en de moraal een rol. Ten eerste de erkenning van de scheiding tussen kerk en staat, die al lang bestond, maar die volgens het programma van de ARP uit 1878 zelfs nog verder zou moeten doorgevoerd,³⁴ een opmerkelijk gegeven voor een partij die toch in hoge mate steunde op leden die lid waren van de voormalige publieke kerk. De terreinen van kerk en de staat werden duidelijk gescheiden. Terwijl de ARP al afstand nam van de voormalige publieke kerk, hadden katholieke politici daar nooit iets mee gehad. Zij vertegenwoordigden een bevolkingsdeel dat altijd een minderheid, zij het een tamelijk grote, gevormd had. Zij stonden buiten de 'grondtoon' van de natie. Nederland was geen katholiek land. Zedelijkheid was iets voor de kerk en voor eigen katholieke verbanden.

Het tweede punt volgt al uit dit laatste. Confessionele partijen vertrouwden de staat niet alles toe. Ze mochten zich dan verzetten tegen de beginselen van de Franse Revolutie, in werkelijkheid hadden ze de liberale scheiding van sferen in hoge mate overgenomen en gethematiseerd in beginselen als het antirevolutionaire soevereiniteit in eigen kring en later bij katholieken ook subsidiariteit. De kerk, het gezin, de school en andere maatschappelijke verbanden hadden een eigen taak, al vond de CHU het

bijvoorbeeld wel nodig in het programma op te nemen dat geen steun kon worden verleend aan scholen ‘waar desbewust zedelijkheid en eerbied voor de wet worden ondermijnd’.³⁵

Het heeft er weinig van dat confessionelen de zedelijkheidswetgeving van Regout in de navolgende decennia als een grote overwinning

Confessionele partijen hadden de liberale scheiding van sferen in hoge mate overgenomen en gethematiseerd in beginselen als soevereiniteit in eigen kring

beschouwden. In zijn toelichting op het antirevolutionaire beginselprogramma, *Saevis tranquillus in undis*, verwees dr. Hendrik Colijn er bijvoorbeeld met geen woord naar. Wel benadrukte hij in aansluiting bij dr. Abraham Kuyper het verschil tussen publieke eerbaarheid en publieke zedelijkheid. Politiek ging

het alleen om het eerste. ‘We vragen niet naar motieven, maar we letten op gedragingen.’³⁶ Het ging om wat in de buitenwereld te zien was.

Ook Godslastering kwam daarbij te sprake. Het was een ‘ondergraving van de grondslag waarop het staatswezen rust. God, de hoogste, de eenige waarachtige Souverein!’³⁷ Maar ook daarbij ging het om de openbare uitingen. In 1932 was de lex-Donner over smalende godslastering al aangenomen. Het werd door de overgrote meerderheid van de confessionele Kamerleden gesteund, maar de CHU trad aan met twee woordvoerders: J.M. Krijger, die voor was,³⁸ en de theoloog dr. J.R. Slotemaker de Bruïne, die betoogde dat een niet-gelovige niet de intentie kon hebben om God te lasteren.³⁹ Hier herhaalde zich het verschil dat zich in 1911 tussen Lohman en Brummelkamp ook al had getoond: ‘De heer Lohman vroeg mij, of ik dan ook de openbare Godslastering zou willen straffen. Ik antwoord: Ja; een Christelijke Overheid is dat aan zich zelf, aan haar beginsel verplicht.’⁴⁰

ETHISCH REVEIL EN WAARDEN EN NORMEN

Na de Tweede Wereldoorlog verschoven de morele opvattingen, maar aanvankelijk slechts langzaam. Toen in 1955 de regering met een wetsvoorstel kwam om cremieren toe te staan op voorwaarde dat de overledene de wens daartoe duidelijk kenbaar had gemaakt, argumenteerden de drie voornaamste confessionele partijen in hoofdzaak langs twee lijnen. Uitvoerig betoogden de woordvoerders van CHU, ARP en KVP dat begraven de gewone christelijke wijze van lijkbezorging was, maar dat andersdenkenden de mogelijkheid moesten krijgen van de christelijk zede af te wijken.⁴¹ Bij de behandeling van de zondagswet twee jaar eerder, in 1953, werd grotendeels langs op dezelfde wijze geredeneerd.⁴² De dag werd in twee delen ver-

deeld: de ochtend moest de rust voor de christelijke eredienst bieden, de rest van de dag moest zo geregeld worden dat ook andersdenkenden hun eigen ding konden doen. Het was de erkenning van de feitelijke toestand van verzuiling: ieder zijn deel. Het strenge redeneren vanuit een absolute christelijke moraal was in die tijd aan de SGP voorbehouden.

Maar vanaf de jaren zestig verschoven de opvattingen, ook in christelijke confessionele kring. Typerend was de wijziging in het beginselprogramma van de CHU in 1970. Dat legde nu alle nadruk op vrijheden en rechten, die de Nederlandse burger 'ongeacht geloof, overtuiging, ras, geslacht, afkomst of maatschappelijke positie' zou delen. 'De overheid eerbiedigt de vrijheid van personen en bevolkingsgroepen binnen de grenzen van de openbare orde en goede zeden.'⁴³ De zedelijkheid werd zo een verder nauwelijks opgemerkte algemene randvoorwaarde. Recht ging nu duidelijk voor moraal.

Een voor een werden de bepalingen uit de zedelijkheidswetten uit 1911 opgeheven of gewijzigd. Pornografie kwam eind jaren zestig ruim beschikbaar en in 1969 kwam er een eind aan het verbod op verspreiding. Voorbehoedsmiddelen waren ook in 1911 als zodanig niet verboden, maar de nieuwe anticonceptiepil werd in 1969 officieel toegestaan en in 1971 kwam er een einde aan het verbod om bijvoorbeeld reclame te maken voor condooms. In 1971 werd ook de ongelijke behandeling van homoseksuelen, de ontucht met minderjarigen, afgeschaft. En zo ging het verder, tot aan het opheffen van het bordeelverbod in 2000, waarbij het CDA overigens wel tegenstemde.⁴⁴

Maar velen gingen de ontwikkelingen te snel. Bij de verkiezingen in 1977 werd de katholieke jurist en minister van justitie mr. Andries van Agt aangewezen als lijsttrekker voor het CDA, dat voor het eerst met een gezamenlijke lijst uitkwam. Hij was de man die in 1974 het begrip 'ethisch reveil' had gemunt, eerst in een brief aan bisschop Gijsen van Roermond⁴⁵ en vervolgens in een debat in november over de begroting van zijn departement, dat vooral over het vervolgingsbeleid inzake abortus provocatus bleek te gaan. Tijdens het debat zei Van Agt: 'Naar mijn overtuiging zal er een ethisch reveil moeten komen, in de gehele samenleving en niet uitsluitend in de sector van de medici.'⁴⁶

Het ethisch reveil als leus sloeg goed aan bij verontruste burgers die vonden dat de morele ontwikkelingen veel te snel gingen en dit punt maakte het CDA bepaald populair bij een deel van de bevolking. Maar het opmerkelijke was dat Van Agt het ethisch reveil niet primair definieerde als een taak voor de overheid, maar vooral voor de samenleving. Die zou moeten veranderen, of in feite niet zo driest op hol moeten slaan. De mogelijkheid dat de overheid uit noodzaak meeboog met nieuwe opvattingen in de

samenleving bleef daarmee gehandhaafd. Het was dan ook het door dezelfde Van Agt geleide kabinet dat met een wetsontwerp inzake de legalisering van abortus provocatus kwam, ingediend door de minister van Justitie, de CDA'er mr. Job de Ruiter, afkomstig uit de antirevolutionaire bloedgroep, en de minister van Volksgezondheid mr. Leendert Ginjaar (vvd). Enkele leden van de CDA-fractie stemden tegen.⁴⁷

In zekere zin gebeurde er in deze jaren nog iets anders. Eginhard Meijering heeft dat uitvoerig aangetoond. Het specifieke beroep op de christelijke openbaring en de christelijke moraal voor de samenleving liep terug. Confessioneel christendom werd vervangen door een ethisch christendom of een algemene nadruk op moraal als zodanig.⁴⁸ Terwijl in 1911 morele opvattingen breed werden gedeeld, zij het op twee verschillende grondslagen, de christelijke en de vrije moraal, zoals minister Regout het toen noemde – overigens een aanduiding die politiek daarna

Terwijl in 1911 morele opvattingen breed werden gedeeld, werd moraal in de jaren zeventig een thema op zichzelf

niet werd overgenomen⁴⁹ – was moraal nu een thema op zichzelf geworden. Niet meer de christelijke moraal, maar moraal als zodanig was een christendemocratisch thema geworden.

Het slotstuk verzorgde de christendemocratische minister-president mr. Jan Peter Balkenende, die tussen 2002 en 2010 vier kabinetten leidde. Hij maakt furore met de tweeslag 'waarden en normen'. Hij koos daarmee een thema dat afkomstig was uit de sociaalwetenschappelijke en vooral de onderwijskundige literatuur. Iedereen heeft nu eenmaal bepaalde waarden of bepaalde normen, dat kan men feitelijk vaststellen. In lijn daarmee vulde Balkenende de inhoud niet erg specifiek in, maar hij benadrukte wel hoe belangrijk waarden en normen zijn. Een formeel, descriptief begrip maakte hij daarmee normatief. Het begrip normen en waarden was ook dubbelzinnig, want mensen konden er ook de christelijke moraal onder verstaan, maar per se hoefde dat niet. De invulling maakte hij vooral concreet in het algemene thema fatsoen: 'Fatsoen moet je doen!' Dat is iets wat alle mensen delen en belangrijk vinden.

Het was de ultieme secularisering. De Amerikaanse communitarist Amitai Etzioni, een socioloog die de normatieve kant op was gegaan als gemeenschapsdenker, was een van de denkers die door Balkenende op het schild werd geheven. Net als Etzioni zocht Balkenende aldus een nieuwe gedeelde moraal. Nu de morele veranderingen vanaf de omwenteling van de jaren zestig en zeventig in rustiger vaarwater waren gekomen, was het tijd om elkaar weer te vinden op morele thema's, hoe weinig gespecificeerd

ook. Dat was het verschil tussen Van Agt en Balkenende, althans tussen de omstandigheden waarin ze opereerden.

BESLUIT

Moraal is breder dan zedelijkheidswetgeving. Achter alle politieke beslissingen, achter alle wetgeving gaan immers morele overwegingen schuil, ook achter sociale wetgeving, ook achter milieuwetgeving. Daar ging het hier allemaal niet over. Hier stond de verhouding tussen moraal in engere zin en de taak van de overheid op dit terrein centraal.

Het confessionele en christendemocratische denken volgde de algemene ontwikkelingen in de samenleving. En men hinkte vaak op twee gedachten. Terwijl de principiële scheidslijn in feite lag bij het onderscheid tussen moraal en publieke eerbaarheid of zedelijkheid, waar de overheid voor verantwoordelijk was, redeneerden Kamerleden in de praktijk toch vaak onbekommerd vanuit hun persoonlijke moraal. Dat was niet specifiek voor confessionele volksvertegenwoordigers of bewindslieden; ook bij anderen kwam dat voor. Het was dan ook niet zo dat gedurende de twintigste eeuw de 'christelijke' en de 'vrije' moraal voortdurend tegenover elkaar stonden. De zedelijkheidswetten van 1911 werden breed gedragen, ook al stemde een derde van de Kamer niet voor. Over de meeste morele principes, over wat wenselijk was en wat verderfelijk was, was men het in grote lijnen eens.

In de loop van de eeuw veranderden de morele opvattingen en zonder meer ging dat proces buiten confessionele kring verder, maar ook daar gingen men, soms schoorvoetend, mee. De christelijke moraal bleek minder onveranderlijk te zijn dan veel confessionelen in 1911 dachten, al erkende ook toen bijvoorbeeld de christelijk-historische afgevaardigde dr. J. Th. de Visser dat de interpretatie aan verandering onderhevig was.⁵⁰ Maar het stellige spreken van Brummelkamp bestaat in het CDA niet meer, en de spanning die Lohman voelde, is ook weggeëbd. Eén heldere confessionele lijn was er nooit. De scheidslijn die in 1911 nog bestond omtrent de grondslag van de moraal, niet omtrent de invulling, is weggevaagd. De Nederlandse samenleving is één morele gemeenschap geworden, waarin over morele thema's een voortdurende dialoog wordt gevoerd. De christendemocratie is daarvan een onderdeel geworden.⁵¹

Noten

- 1 *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (hierna: HTK) 1910-1911, 1437-1613 (21, 22, 23, 24, 28 februari, 1, 2, 3 maart 1911).
- 2 Tweede Kamer 1910-1911, Kamerstuk 28.15, ontwerp van wet (bestrijding van

zedeloosheid).

- 3 HTK 1910-1911, 437 (21 februari 1911).
- 4 HTK 1910-1911, 1531 (28 februari 1911).
- 5 HTK 1910-1911, 1547 (28 februari 1911).
- 6 HTK 1910-1911, 1523 (24 februari 1911).
- 7 HTK 1910-1911, 1551 (1 maart 1911).
- 8 HTK 1910-1911, 1552 (1 maart 1911).
- 9 HTK 1910-1911, 1562 (1 maart 1911).

- 10 HTK 1910-1911, 1557 (1 maart 1911).
- 11 HTK 1910-1911, 1565 (1 maart 1911).
- 12 HTK 1910-1911, 1497 (23 februari 1911).
- 13 HTK 1910-1911, 1453 (21 februari 1911).
- 14 HTK 1910-1911, 1453 (21 februari 1911).
- 15 HTK 1910-1911, 1454 (21 februari 1911).
- 16 HTK 1910-1911, 1454 (21 februari 1911).
- 17 HTK 1908-1909, Bijlagen 293.
- 18 HTK 1910-1911, 1454 (21 februari 1911).
- 19 D.Th. Kuiper en G.J. Schutte (red.), *Het kabinet-Heemskerk 1908-1913*. Zoetermeer: Meinema, 2008.
- 20 W.H. Vermeulen, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland [Van Weldeven Rengers]. 111. 1901-1914*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1950, pp. 161-163; Erie Tanja, 'Op de bres ter bestrijding van de zedeloosheid. De katholieke ministers van Justitie: A.P.L. Nelissen en E.R.H. Regout', in: Kuiper en Schutte 2008, pp. 115-128; Arno Bornebroek, *Een heer in een volkspartij. Theodoor Heemskerk (1852-1932), minister-president en minister van justitie*. Amsterdam: Aksant, 2006, p. 194; Jan de Bruijn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland. Een analyse van opvattingen en discussies 1600-1979*. Amsterdam: Van Gennep, 1979, pp. 83-94; Martin Bossenbroek en Jan H. Kompagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen. Prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker, 1998, pp. 249-251.
- 21 HTK 1910-1911, 1780-1781 (16 februari 1911)
- 22 Het recente standaardwerk van J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis (*De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1796-1946*. Amsterdam: Bert Bakker, 2013, p. 537) noemt naast de drie genoemde vrijzinnig-democraten onder de voorstemmers ook de SDAP. Dat is niet juist.
- 23 Patrick van Schie, *Vrijheidsstreven in verdrukking. Liberale partijpolitiek in Nederland 1901-1940*. Amsterdam: Boom, 2005, p. 118.
- 24 HTK 1910-1911, 526-546 (17 mei 1911).
- 25 HTK 1900-1901, Kamerstuk 100.4, ontwerp van wet (herziening van het Eerste, het Tweede en het Derde Boek van het Wetboek van Strafrecht). De Bruijn 1979, p. 93.
- 26 A. Kuyper, 'Ons program'. Amsterdam: J.H. Kruyt, 1880², p. 4.
- 27 H. Colijn, *Saevis tranquillus in undis. Toelichting op het antirevolutionaire beginselprogramma*. Amsterdam: De Standaard, 1934, p. 580.
- 28 *Beginsel- en algemeen staatkundig program van de Anti-Revolutionaire Partij* (vastgesteld in de Deputatenvergadering van 10 juni 1961 te Utrecht). 's-Gravenhage: Antirevolutionaire Partijstichting, 1961.
- 29 Christelijk-Historische Unie, *Program van beginselen. Vastgesteld 9 Juli 1908, aangevuld 21 September 1917, 12 April 1928 en 20 April 1938*. Z.p.: Christelijk-Historische Unie, 1938.
- 30 Christelijk-Historische Unie, *Program van beginselen der Christelijk-Historische Unie. Vastgesteld 9 Juli 1908, aangevuld 21 September 1917, 12 April 1928 en 20 April 1938. Algehele herziening vastgesteld 16 Mei 1951*. Z.p.: Christelijk-Historische Unie, 1951.
- 31 *Program der katholieke leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 20 October 1896*. Amsterdam: C.L. van Langenhuisen, 1897, pp. 3, 10-11.
- 32 *Program 1933 van de R.K. Staatspartij, waarbij afgedrukt de tekst van Het Program 1929, en van Het Program 1922, beide voorzien van eenige aantekeningen en verwijzingen, en De inleidende verklaring op het program 1896*. 's-Hertogenbosch: Teulings, 1933, p. 12.
- 33 Program 1933, pp. 39-40.
- 34 Kuyper 1880, p. 6.
- 35 *Program van beginselen der Christelijk-Historische Unie* 1938.
- 36 Colijn 1934, pp. 344-357, 345.
- 37 Colijn 1934, p. 354.
- 38 HTK 1931-1932, 2621-2623.
- 39 HTK 1931-1932, 2610-2614.
- 40 HTK 1910-1911, 1566 (1 maart 1911).
- 41 Eginhard Meijering, *Hoe God verdween uit de Tweede Kamer. De ondergang van de christelijke politiek*. Amsterdam: Balans, 2012, pp. 154-155.
- 42 HTK 1952-1953, 2467-2480 (18 maart 1953). De parlementaire behandeling begon op 18 maart 1953 en strekte zich over diverse dagen uit.
- 43 *Beginselprogramma van de CHU, 1970. Officieel vastgesteld in twee Algemene*

- Vergaderingen die respectievelijk op 7 maart en 23 mei 1970 werden gehouden.*
- 44 Boris van der Ham, *De vrije moraal. Seks, drank en drugs in de Tweede Kamer*. Amsterdam: Bert Bakker, 2012, pp. 52-60, 75-79.
- 45 Johan van Merriënboer, Peter Bootsma en Peter van Griensven, *Van Agt. Biografie. Tour de Force*. Amsterdam: Boom, 2008, p. 139.
- 46 Van Merriënboer e.a. 2008, p. 147.
- 47 Meijering 2012, pp. 186-190.
- 48 Meijering 2012, p. 205.
- 49 Van der Ham (2012) maakte van het begrip 'vrije moraal', dat hij als een geuzennaam gebruikt, het hoofdthema van zijn boek, wat op zich uiteraard het goed recht van een auteur is. De term maakte echter geen deel uit van het politieke debat na 1911.
- 50 НТК 1910-1911, 1514 (24 februari 2011).
- 51 Rob Hartmans en Robin de Bruin bedank ik hartelijk voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.